

Inventaris van enkele verliezen

Van dezelfde auteur:

De lessen van mevrouw Lohmark
De atlas van afgelegen eilanden

Judith Schalansky (1980, Greifswald) schrijft niet alleen boeken, ze ontwerpt ze, ze maakt ze, en dat doet ze zo prachtig dat ze er al vele prijzen mee won. De vormgeving van de schitterende *Natuurkunden*-serie van Matthes und Seitz bijvoorbeeld, is van haar hand.

Eerder verschenen in het Nederlands *De atlas van afgelegen eilanden* en *De lessen van mevrouw Lohmark*. Dat laatste was de

directe aanleiding voor de uitnodiging in het legendarische programma *Hier is ... Adriaan van Dis*. Schalansky woont en werkt in Berlijn.

Judith Schalansky
**INVENTARIS
VAN ENKELE
VERLIEZEN**

Vertaald uit het Duits
door Goverdien Hauth-Grubben

MERIDIAAN
UITGEVERS

2020

Deze vertaling kwam mede tot stand dankzij een subsidie van het Goethe-Institut, München

De vertaalster ontving voor deze vertaling een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

Eerste druk, februari 2020

© 2018 Suhrkamp Verlag Berlin

© 2020 Nederlandse vertaling Goverdien Hauth-Grubben

Oorspronkelijke titel *Verzeichnis einiger Verluste*

Oorspronkelijke uitgave Suhrkamp Verlag, Berlijn

Omslagontwerp Judith Schalansky en Nanja Toebak

Omslagbeeld Getty Images

Foto van de auteur © Jürgen Bauer

Typografie Pre Press Media Groep, Zeist

Druk- en bindwerk drukkerij Wilco, Amersfoort

ISBN 978 94 931 6907 4

NUR 302

www.meridiaanuitgevers.com

 @meridiaanuitgevers

 @meridiaanboeken

 @MeridiaanBoeken

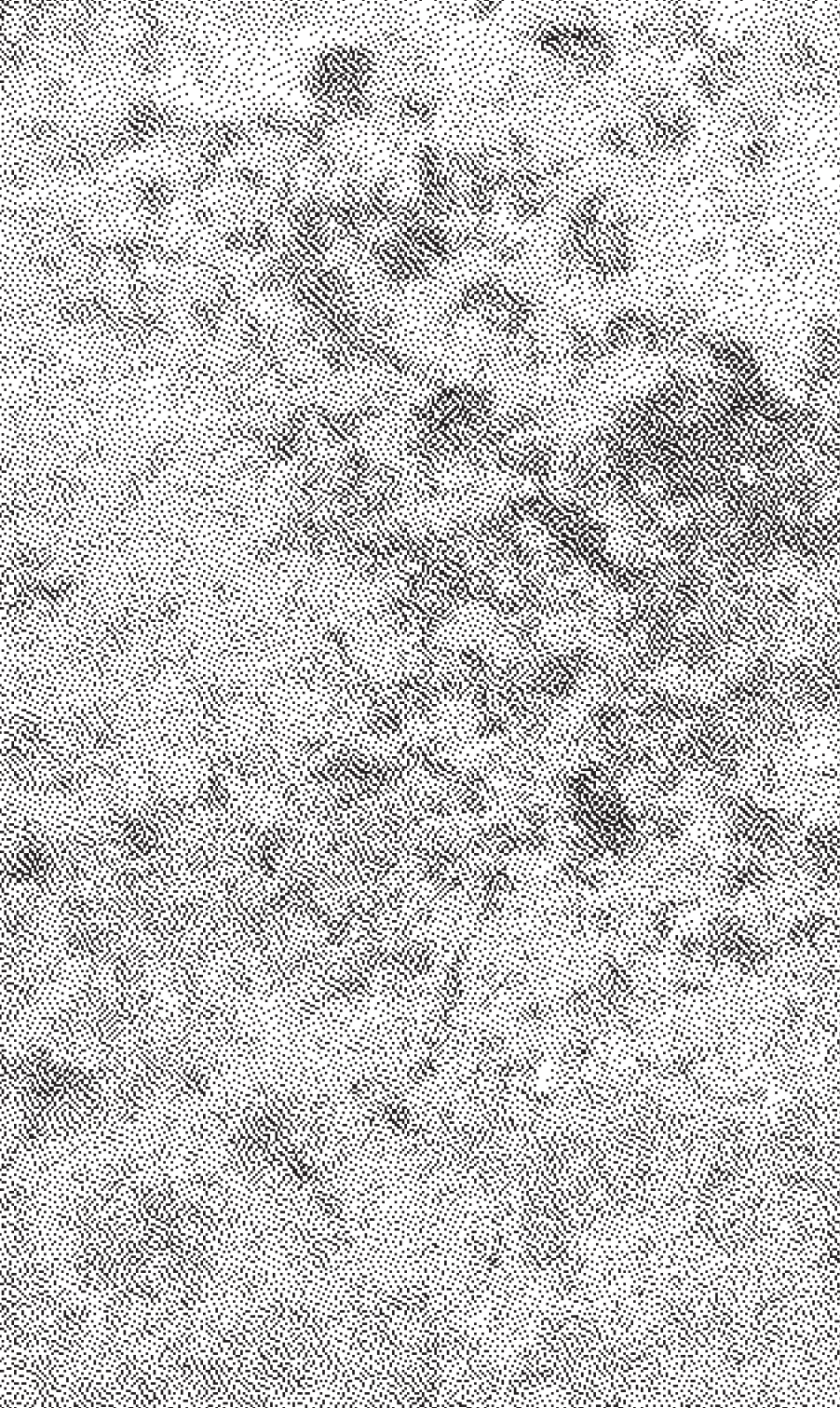
INHOUD

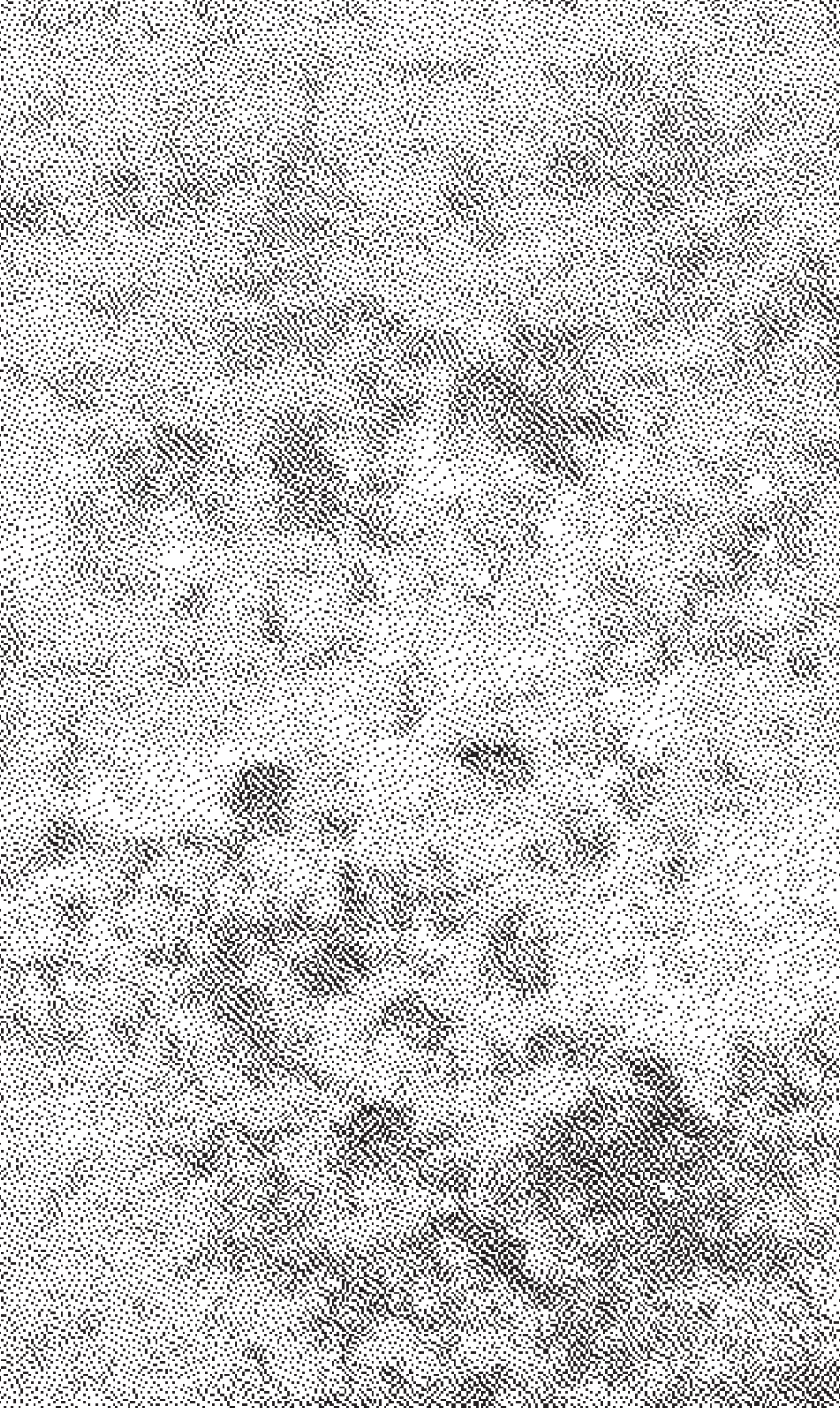
Opmerking vooraf	7
Voorwoord	11
Tuanaki	29
Kaspische tijger	47
Guerickes eenhoorn	65
Villa Sacchetti	83
Der Knabe in Blau	101
Sappho's liefdesliederen	119
Het kasteel van de Von Behrs	137
De zeven boeken van Mani.....	155
Haven van Greifswald	173
Encyclopedie in het bos	191
Palast der Republik	209
Kinaus selenografieën	227
Personenregister	245
Bronvermelding	252

OPMERKING VOORAF

Tijdens het werken aan dit boek verbrandde de ruimtesonde Cassini in de atmosfeer van Saturnus; sloeg de Marslander Schiaparelli te pletter op het roestige rotslandschap van de planeet die hij had moeten onderzoeken; verdween een Boeing 777 spoorloos op weg van Kuala Lumpur naar Beijing; werden in Palmyra de tweeduizend jaar oude tempels van Bel en Baal-Shamin, de voorgevel van het Romeinse theater, van de triomfboog, de tetrapylon en delen van de zuilenstraat opgeblazen; werden in het Iraakse Mosul de Grote Moskee van al-Nuri evenals de moskee van de profeet Jona verwoest en werd in Syrië het vroegchristelijke klooster van Mar Elian in de as gelegd; stortte bij een aardbeving in Kathmandu voor de tweede keer de Dharahara-toren in; had een derde van de Chinese Muur te lijden onder vandalisme en erosie; stalen onbekenden het hoofd van het lijk van Friedrich Wilhelm Murnau; verzandde het ooit om zijn blauwgroene water bekende Lake Atcatempa in Guatemala; stortte voor Malta het Blauwe Raam, de op een poortgewelf lijkende rotsformatie, in de Middellandse Zee; stierf bij het Great Barrier Reef de daar voorkomende Bramble Cay-mozaïekstaartrat uit; moest men het laatste exemplaar van de noordelijke witte neushoorn op vijfenveertigjarige leeftijd laten inslapen – een mannetje, dat slechts overleefd wordt door twee exemplaren van deze ondersoort: zijn dochter en zijn kleindochter; verdween het na tachtig jaar vergeefse pogingen gewonnen enige monster van metallische waterstof uit een laboratorium van Harvard University, en niemand weet of het microscopisch kleine deeltje gestolen of vernietigd werd of gewoon weer naar een gasvormige toestand is overgegaan.

Tijdens het werken aan dit boek vond een bibliothecaris van de New Yorkse Schaffer Library in een almanak van 1793 een envelop met een aantal zilvergrijze plukjes haar van George Washington; doken een tot op heden onbekende roman van Walt Whitman en het verdwenen album *Both Directions at Once* van de jazzsaxofonist John Coltrane op; ontdekte een negentienjarige stagiair in het prentenkabinet in Karlsruhe honderden tekeningen van Piranesi; slaagde men erin twee met pakpapier afgeplakte bladzijden uit het dagboek van Anne Frank weer leesbaar te maken; werd het 3800 jaar geleden in stenen platen gekraste oudste alfabet ter wereld ontcijferd; konden de beeldgegevens van de in 1966-1967 door de maansatellieten opgenomen foto's gereconstrueerd worden; werden fragmenten van twee tot nog toe onbekende gedichten van Sappho ontdekt; zagen ornithologen in een Braziliaanse boom-savanne meerdere keren blauwoogsteenduiven, die sinds 1941 als uitgestorven waren beschouwd; ontdekten biologen de wespensoor *Deuteragenia ossarium*, die voor zijn nageslacht in holle bomen nesten met meerdere vertrekken bouwt en in elk vertrek een gedode spin als voedingsbron klaarlegt; werden in het noordpoolgebied de schepen Erebus en Terror van de in 1848 mislukte expeditie-Franklin gevonden; legden archeologen in het noorden van Griekenland een gigantische grafheuvel bloot – waarschijnlijk niet de laatste rustplaats van Alexander de Grote, maar mogelijk van zijn metgezel Hephaestion; werd in de buurt van het Cambodjaanse tempelcomplex Angkor Wat de eerste Khmerhoofdstad Mahendraparvata ontdekt, wat ooit de grootste nederzetting van de Middeleeuwen moet zijn geweest; stuitten archeologen in de dodenstad van Saqqara op een mummificeringswerkplaats; werd in het sterrenbeeld Zwaan, veertienhonderd lichtjaren van onze zon verwijderd, een hemellichaam in een zogenoemde leefbare zone gevonden, waar – aangezien de gemiddelde temperatuur er ongeveer op het niveau van de aarde ligt – wellicht water is of ooit is geweest en dus ook leven zoals wij ons leven nu eenmaal voorstellen.

VOORWOORD

Op een augustusdag enkele jaren geleden bezocht ik een stadje in het noorden. Het ligt aan een van de laatste uitbochtigen van een zee-arm, die sinds een vroegere glaciale periode ver het land in reikt; met brak water waarin in het voorjaar haringen, in de zomer palingen, in de herfst dorsen en in de winter karpers, snoeken en brasems te vinden zijn, zodat er ook nu nog het vissersberoep wordt uitgeoefend. Deze vissers bewonen met hun gezinnen al eeuwenlang een niet anders dan schilderachtig te noemen buurtschap, die bestaat uit nauwelijks meer dan twee straten met kinderkopjes, een droogplaats voor de netten en een enkel nog door twee oude adellijke dametjes bewoond kloostercomplex. Kortom, het gaat om een van die ogenschijnlijk uit de tijd gevallen plaatsen waar het maar al te verleidelijk is een even vaag als verlokkelijk verleden voor levend aan te zien. Maar het zijn niet de bloeiende rozenstruiken en het hoge kaasjeskruid voor de lage witgekalkte huisjes, niet hun kleurig geschilderde houten deuren of de smalle, tussen de gebouwen meestal regelrecht naar de stenige oever aflopende gangetjes die me vooral in herinnering zijn gebleven, het is de merkwaardige omstandigheid dat ik in het midden van dat gehucht geen marktplein, maar een begraafplaats aantrof, beschaduwde door jonge, zomergroene linden en omgeven met een gietijzeren hek; dat dus uitgerekend op de plek waar gewoonlijk geld tegen waren werd geruild, de doden onder de aarde deden wat vanuit een onuitroeibaar wensgeloof graag 'rusten' wordt genoemd. Mijn verbazing, die ik aanvankelijk voor onbehagen hield, was groot. En deze nam nog toe toen ik attent werd gemaakt op het huis van een vrouw die onder het koken vanuit haar keuken

naar het graf van haar jonggestorven zoon kon kijken, en het me duidelijk werd dat de eeuwenoude traditie van het hier voor het begrafenisritueel verantwoordelijke dodengilde ertoe had geleid dat de reeds gestorven en nog levende leden van een en dezelfde familie zo dicht bij elkaar werden gelaten als ik het tot nu toe alleen kende van de bewoners van enkele eilanden in de Grote Oceaan. Natuurlijk had ik al eerder andere opmerkelijke grafsteden bezocht: het dodeneiland San Michele bijvoorbeeld, dat met hoge rode baksteenmuren als een onneembare vesting oprijst uit het blauwgroene water van de lagune van Venetië, of de oogverblindende kermisdrukke van het Hollywood Forever Cemetery op de jaarlijkse door de Mexicaanse bevolking gevierde *Día de Muertos* met de oranje-geel versierde graven en de door vergeverderde ontbinding voor altijd tot grijnzen gedoemde doods- hoofden van kleurige suiker en papier-maché. Maar geen ervan heeft me zo geraakt als de begraafplaats van dat vissersplaatsje met zijn eigenaardige plattegrond – een soort middenweg tussen een cirkel en een vierkant – waarin ik niets anders dan een zinnebeeld van de afschuwelijke utopie meende te herkennen die ik daar verwezenlijkt zag: met de dood voor ogen leven. Lang was ik ervan overtuigd dat men op die plek, waarvan de Deense naam ‘klein eiland’ of ‘door water omgeven’ betekent, dicht bij het leven stond, juist omdat de bewoners ervan de doden letterlijk in hun midden hadden gehaald in plaats van ze – zoals anders in onze regionen gebruikelijk – uit het midden van de gemeenschap tot voor de stadspoorten te verbannen, ook al heeft de stedelijke ruimte door haar ongeremde groei de grafsteden vaak niet veel later alweer ingelijfd.

Pas nu ik het werken aan dit boek, waarin de veelsoortige fenomenen van ontbinding en verwoesting een dragende rol spelen, bijna heb afgesloten, besef ik dat het slechts een van de talloze manieren beschrijft om met de dood om te gaan. Een manier, die in feite niet onbeholpener of liefdevoller is dan dat door Herodotus gedocumenteerde gebruik van de Kallatiërs, die hun overleden ou-

ders plachten op te eten en hevig ontsteld waren toen ze hoorden over de gewoonte van de Grieken om die van hen te verbranden. Want over de vraag wie dichter bij het leven staat, degene die zich zijn sterfelijkheid voortdurend voor ogen houdt of degene die erin slaagt de dood te verdringen, zijn er even tegenstrijdige opvattingen als over de vraag wat afschuwelijker is: dat overal een einde aan zal komen of dat er geen zou kunnen zijn.

Het staat buiten kijf dat de dood, of beter gezegd het ermee gepaard gaande probleem van hoe om te gaan met de plotselinge afwezigheid van een mens bij gelijktijdige aanwezigheid van zijn nalatenschap, van lijk tot onbeheerde have en goed, in de loop der tijd antwoorden heeft verlangd en handelingen heeft geprovoceerd waarvan de betekenis hun eigenlijke doel oversteeg en maakte dat onze vroege voorvaders vanuit de sfeer van het animale die van het menselijke betraden. De sterfelijke resten van soortgenoten niet gewoon aan de natuurlijke ontbindingsprocessen overleveren geldt over het algemeen als een eigenaardigheid van de mens, hoewel vergelijkbaar gedrag ook bij andere hoogontwikkelde dieren wordt gezien: zo verzamelen olifanten zich rond een stervend lid van de kudde, raken het urenlang aan met hun slurf, trompetten ondertussen boos en proberen vaak nog het levenloze lichaam weer op te richten voordat ze het lijk ten slotte met aarde en takken bedekken. Ook worden die sterfplaatsen jaren later nog regelmatig door hen opgezocht, waarvoor ongetwijfeld een goed geheugen en mogelijk zelfs een zekere voorstelling van het hiernamaals nodig is, die we ons niet minder fantastisch en even onverifieerbaar als de onze mogen voorstellen.

De cesuur van de dood is het uitgangspunt van erfenis en herinnering, en de lijklucht is de bron voor elke cultuur waarmee de nu gapende leegte, de plotselinge stilte, wordt gevuld met gezangen, gebeden en verhalen om de afwezige nog eenmaal tot leven te brengen. Als een holle vorm laat de ervaring van het verlies de contouren van wat er wordt betreurd naar voren treden, en maar

al te vaak verandert het in het verheerlijkende licht van het verdriet in een object van begeerte, of zoals een Heidelbergse hoogleraar zoölogie het in het voorwoord van een deeltje van *Die Neue Brehm-Bücherei* formuleert: 'Het schijnt tot de rationeel nauwelijks begrijpelijke eigenschappen van de westerse mens te behoren dat hij het verlorene hoger aanslaat dan het nog bestaande, anders valt de merkwaardige fascinatie die sindsdien van de Tasmaanse tijger uitgaat niet te verklaren.'

Veelsoortig zijn de strategieën om het voorbij te houden en het vergeten een halt toe te roepen. Als we de overlevering moeten geloven staat er aan het begin van onze geschiedschrijving een reeks vernietigende oorlogen tussen Perzen en Grieken, en aan het begin van de nu bijna vergeten geheugenkunst een ongeluk met veel doden: het was in Thessalië, waar in de vroege voorchristelijke vijfde eeuw een instortend huis een heel feestgezelschap onder zich begroef en de enige overlevende, de dichter Simonides van Keos, er dankzij zijn geschoolde geheugen in slaagde het verwoeste gebouw in zijn geest opnieuw te betreden en de tafelschikking van de gasten op te roepen, zodat de door het puin verminkte lijken geïdentificeerd konden worden. Het behoort tot de talrijke paradoxen die inherent zijn aan het of-of van dood en leven dat door de overledene te benoemen als iets wat voorgoed verloren is, het verdriet over zijn verlies verdubbelt en tegelijkertijd halveert, terwijl het in het vage gehouden lot van een vermiste of verdwenen persoon de familieleden gevangenhoudt in een diffuse nachtmerrie van bange hoop en belette rouw, die zowel verwerking als verder leven verhindert.

In leven zijn betekent verliezen meemaken. De vraag naar wat er zal gebeuren is waarschijnlijk nauwelijks jonger dan de mensheid zelf, omdat een even absolute als verontrustende eigenschap van de toekomst daarin bestaat dat ze zich aan de voorspelbaarheid onttrekt en daarmee ook tijdstip en omstandigheden van de dood in het duister laat. Wie kent niet de afweermagie van het bitterzoete vooruitlijden, de fatale drang om het gevreesde te willen

verhinderen door in gedachte op de feiten vooruit te lopen? Men voorvoelt de verwoestingen, stelt zich mogelijke catastrofes voor en waant zich op die manier van boze verrassingen gevrijwaard. In de Klassieke Oudheid beloofden de dromen troost, want volgens de Grieken voorspelden ze, net als de orakels, het komende en ontnamen daarmee de toekomst weliswaar niet het onherroepelijke, maar wel de verschrikking van het onverwachte. Heel wat mensen beroven zich van het leven uit angst voor de dood. Zelfdoding lijkt misschien wel de radicaalste maatregel om over de onzekerheid van de toekomst te triomferen, ook al is het tegen de prijs van een verkort bestaan. Naar verluidt behoorden tot de geschenken van de Indische delegatie die ooit door Augustus op het eiland Samos werd ontvangen, niet alleen een tijger en een jongeling zonder armen, die zijn voeten als handen gebruikte, maar ook een man, genaamd Zarmaros, uit de kaste van de brahmanen, die besloot zelf een einde aan zijn leven te maken juist omdat het zo was gelopen als hij het had gewenst. Om veilig te stellen dat hem niet toch nog onverwachts iets zou overkomen, sprong hij in Athene lachend, naakt en gezalfd in het vuur, verbrandde levend onder ongetwijfeld verschrikkelijke kwellingen en ging met de encenering van zijn zelfbepaalde dood de geschiedenis in, al is het maar als een curieuze anekdote in een deel van de ooit tachtig boeken omvattende *Romeinse geschiedenis* van Cassius Dio, waarvan de inhoud toevallig is overgeleverd. Tenslotte is alles wat er nog is simpelweg dat wat is overgebleven.

Een geheugen dat alles zou bewaren, zou feitelijk niets bewaren. De Californische vrouw die zich zonder mnemotechniek elke afzonderlijke dag sinds 5 februari 1980 voor de geest kan halen, zit gevangen in de echoruimte van herinneringen die haar voortdurend overrompelen – een wedergangster van de Attische veldheer Themistocles, die iedere afzonderlijke burger van zijn geboortestad bij naam kende en die aan de geheugenkunstenaar Simonides liet weten dat hij eerder de kunst van het vergeten dan die van

het geheugen wilde leren: 'Wat ik niet in mijn herinnering wil vasthouden, dat onthoud ik; wat ik echter vergeten wil, dat kan ik niet vergeten.' Een vergeetkunst is echter totaal onmogelijk omdat alle tekens aanwezigheden voorstellen, zelfs als ze naar afwezigheden verwijzen. Bijna iedereen die in het Romeinse Rijk de ban van *damnatio memoriae* trof, wordt in de encyclopedieën bij naam genoemd.

Alles vergeten is ongetwijfeld erg. Nog erger is het om niets te vergeten, aangezien elk weten pas door vergeten wordt voortgebracht. Als alles zonder onderscheid is opgeslagen zoals in elektrische energie verbruikende databanken, verliest het zijn betekenis en verandert het in een ongeordende verzameling onbruikbare informatie.

En al wordt het opzetten van elk archief, net als bijvoorbeeld de Ark, gedragen door de wens om alles te bewaren, toch zijn de ongetwijfeld aantrekkelijke ideeën, bijvoorbeeld om een continent zoals de antarctis of zelfs de maan te veranderen in een centraal, democratisch, alle culturele voortbrengselen gelijkwaardig presenterend museum van de aarde, even totalitair en tot mislukken gedoemd als de heroprichting van het paradijs, waarvan het verleidelijke oer-en wensbeeld in de voorstellingen van alle menselijke culturen levend wordt gehouden.

In feite is elk ding altijd al afval, elk gebouw altijd al een ruïne en al het scheppen alleen maar verwoesting, net als het werk van al die disciplines en instituten die zich erop beroemen de erfenis van de mensheid te bewaren. Zelfs de archeologie, hoe omzichtig en bezonnen ze ook in de sedimenten van verleden tijdperken beweert door te dringen, is een vorm van verwoesting. En de archieven, musea en bibliotheken, de dierentuinen en natuurreservaten zijn niets anders dan beheerde begraafplaatsen, waarvan de opgeslagen goederen maar al te vaak aan de levende kringloop van het heden zijn ontrukkt om terzijde gelegd, ja, om vergeten te mogen worden, net als die heroïsche gebeurtenissen en gestalten waarvan de gedenktekens de stadslandschappen bevolken.

Waarschijnlijk is het een geluk dat de mensheid niet weet welke geweldige ideeën, welke aangrijpende kunstwerken en revolutionaire verworvenheden er al verloren zijn gegaan – hetzij moedwillig vernietigd, hetzij gewoon in de loop van de tijd kwijtgeraakt. Het onbekende vormt voor niemand een belasting, zou je denken. Dat veel Europese denkers van de Nieuwe Tijd in de regelmatige ondergang van een cultuur een verstandige of zelfs heilzame maatregel zagen, lijkt dan toch verwonderlijk. Alsof het culturele geheugen een wereldorganisme is waarvan levensreddende functies alleen in stand gehouden kunnen worden door een levendige stofwisseling, waarbij elke voedselopname voorafgegaan wordt door verteren en uitscheiden.

Met dit even beperkte als eigengerechte wereldbeeld kon de ongebreidelde inbezitneming en uitbuiting van vreemde territoria, het onderwerpen, tot slavernij brengen en vermoorden van niet-Europese volkeren en het uitwissen van hun geminachte cultuur worden opgevat als deel van een natuurlijk proces, en de verkeerd begrepen formule van de evolutietheorie, die zegt dat alleen de sterkste overleeft, als rechtvaardiging van gepleegde misdaden.

Natuurlijk kan alleen betreurd worden wat ontbreekt, wat wordt gemist – waarvan een of ander relict, een bericht, soms nauwelijks meer dan een gerucht, een half uitgewist spoor, de weerklink van een echo, tot ons is doorgedrongen. Wat zou ik graag weten wat de aardtekeningen van de Nazca's in de Peruaanse pampa betekenen, hoe Sappho's fragment 31 eindigt en wat er zo onheilspellend was aan Hypatia's wezen dat men niet alleen haar complete werk, maar ook haarzelf verscheurde.

Soms lijkt het alsof sommige overblijfselen hun lot zelf becomingtariëren. Zo is alles wat van Monteverdi's opera *L'Arianna* bewaard bleef uitgerekend het lamento waarin de titelheldin vertwijfeld zingt: 'Laat mij maar sterven! Wie wil je dat mij troost verschaft, nu ik zo bitter word gestraft in mijn ellendige bestaan? Laat mij maar doodgaan!' Het waarschijnlijk alleen als reproduc-

tie bewaard gebleven, uit een Rotterdams museum gestolen schilderij van Lucian Freud, dat door de moeder van een van de dieven in een Roemeense badkamerkachel zou zijn opgestookt, laat een vrouw zien met gesloten ogen, waarbij je niet zeker weet of ze alleen maar slaapt of mogelijkwijs al gestorven is. En van het werk van de tragedieschrijver Agathon zijn maar twee kwinkslagen bekend omdat Aristoteles ze citeert: *De kunst houdt van het toeval, en het toeval houdt van de kunst* en *Zelfs de goden kunnen het verleden niet veranderen.*

Wat de goden ontzegd blijft lijken de despotten van alle tijden telkens opnieuw te begeren: voor hun verwoestende dadendrang is het niet genoeg hun stempel op de tegenwoordige tijd te drukken. Wie de toekomst wil beheersen, moet het verleden afschaffen. En wie zichzelf benoemt tot de oervader van een nieuwe dynastie, tot de bron van alle waarheid, moet de herinnering aan zijn voorgangers uitwissen en al het kritische denken verbieden, zoals Qin Shi Huangdi, de door zichzelf benoemde ‘eerste verheven goddelijke keizer van Qin’, deed toen hij in 213 v.Chr. een van de eerste gedocumenteerde boekverbrandingen gelastte en iedereen die zich verzette liet terechtstellen of veroordeelde tot dwangarbeid aan de uitbreiding van het keizerlijke wegennet en van de Grote Chinese Muur – of ook aan de bouw van dat gigantische grafcomplex met zulke megalomane grafgraven als het terracotta-leger van levensgrote soldaten plus strijdagens, paarden en wapens, waarvan de kopieën tegenwoordig door de hele wereld touren en zo de door zijn opdrachtgever verlangde nagedachtenis door een ongekende ontheiliging tegelijkertijd vervullen en ondermijnen.

Niet zelden komt het dubieuze plan om met het verleden schoon schip te maken voort uit de begrijpelijke wens nog eens van voren af aan te beginnen. In het midden van de zeventiende eeuw schijnt er in het Engelse parlement serieus gedebatteerd te zijn over het verbranden van de archieven van de Tower of London om ‘elke herinnering aan iets verledens uit te wissen en een

heel nieuwe leefwijze te beginnen', zoals Jorge Luis Borges citeert uit een tekst van Samuel Johnson, een passage die ik niet kan terugvinden.

De aarde zelf is zoals men weet een puin hoop van voorbije toekomst en de mensheid is de bont bijeengeraapte, ruziënde gemeenschap van erfgenamen van een numineuze voortijd, die voortdurend moet worden toegeëigend en herschapen, verworpen en verwoest, genegeerd en verdrongen, zodat in strijd met de gangbare aannahme niet de toekomst, maar het verleden de ware mogelijkhedenruimte vormt. Juist daarom behoort het herduiden ervan tot de eerste ambtsverrichtingen van nieuwe machtssystemen. Wie zoals ik de breuk van de geschiedenis al een keer heeft meegemaakt, de beeldenstorm van de overwinnaars, de demontage van de gedenktekens, die heeft er geen moeite mee in elk toekomstvisioen niets anders dan een toekomstig verleden te zien, waarin bijvoorbeeld de ruïne van het opnieuw gebouwde Berliner Stadtschloss zal moeten wijken voor de herbouw van het Palast der Republik.

In de Parijse salon van 1796, in het vijfde jaar van de Republiek, exposeerde de architectuurschilder Hubert Robert, die zowel de bestorming van de Bastille als de afbraak van het kasteel van Meudon en de ontwijding van de koningsgraven in Saint-Denis had vastgelegd, in het Palais du Louvre met twee schilderijen. Een daarvan toonde zijn voorstel voor de verbouwing van het koninklijk paleis tot de Grote Galerij van het Louvre: een dankzij glazen daken even goed verlichte als bezochte zaal vol schilderijen en beelden. Het andere schilderij toonde dezelfde ruimte als toekomstige ruïne. Daar waar op het ene toekomstvisioen het bovenlicht te zien is, biedt het andere een blik op een bewolkte hemel: het plafondgewelf is ingestort, de muren zijn kaal en naakt, op de grond liggen gebroken beeldhouwwerken. Alleen de *Apollo van Belvédère*, een trofee van de napoleontische rooftocht, verrijst roetbesmeurd maar onbeschadigd uit het puin. Ramptoeristen struinen door het ruïnelandschap, bergen onder puin bedolven tor-

so's, verwarmen zich aan een vuurtje. Uit de spleten van het gewelf schiet het groen tevoorschijn. De ruïne is een utopisch oord waar verleden en toekomst samenvallen.

De architect Albert Speer ging nog verder met zijn speculatieve theorie van een 'ruïnewaarde' door tientallen jaren na het einde van het nationaalsocialisme te beweren dat zijn ontwerpen voor het niet slechts metaforisch begrepen duizendjarige rijk niet alleen bijzonder duurzame materialen op het oog zouden hebben gehad, maar ze hadden zelfs al rekening gehouden met de toekomstige ruïnevorm van het betreffende bouwwerk om ook in toestand van verval nog met de grootheid van de Romeinse ruïnes te kunnen concurreren. Auschwitz daarentegen werd niet zonder reden aangeduid als 'vernietiging zonder ruïne'. Het was de volledig onmenselijkste architectuur van een even gedetailleerd geplande als restloos werkende industriële vernietigingsmachinerie, die met het doden van miljoenen mensen de grootste lege ruimte in het Europa van de twintigste eeuw achterliet, een trauma dat in de herinnering van de overlevenden en hun nakomelingen zowel aan de kant van de slachtoffers als die van de daders als een afgesplitst en maar moeilijk te integreren fremdkörper nog altijd niet werkelijk verwerkt is. Juist de misdaden van de volkerenmoorden hebben de vraag in hoeverre verlies überhaupt voelbaar gemaakt kan worden, nog urgenter laten worden, en veel leden van de jongere generatie tot de machteloze maar begrijpelijke vaststelling gebracht dat het gebeurde zich aan elke representatie onttrekt.